

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY MA'RIFATPARVARLIK HARAKATI**Ahliddin Tursunov****O'zbekiston jurnalistika va ommaviy
kommunikatsiyalar universiteti talabasi,
tursunovahliddin270@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.10200200>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadidchilik harakatining yorqin vakili Mahmudxo'ja Behbudiy olib borgan publitsistik faoliyat orqali ma'rifatparvarlikning qay darajada targ'ib etilgani tahlil qilinadi. Davriy nashrlarning ma'rifatparvarlikda tutgan o'rni haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Hoji Muin, jaded, nashr, ma'rifat, iqtibos, Oyina.

Mahmudxo'ja Behbudiy Turkistondagi barcha jadidlar, ma'rifatparvarlarni birlashtirishga intilgan yirik shaxsdir. Hoji Muin ta'riflaganidek, "Bizdagi yangilik rahbarlarining biri va balki birinchisi, shubhasiz Mahmudxo'ja Behbudiydir. Behbudiy afandi uyg'onish davri va o'zbek adabiyoti tarixida birinchi o'runni olurg'a loyiq bir zotdur..."

Shu bilan bir qatorda u butun Rossiya imperiyasidagi ilg'or, hur fikrli, islohotchi musulmonlar bilan muntazam aloqada bo'lib turgan. Ayniqsa, u qrim-tatar ma'rifatparvari, Rossiya musulmonlari orasida yoyilgan jadidchilik – yangilanish harakatining asoschisi Ismoil Gasprinskiyning sodiq muxlislaridan, shogirdlaridan biri desak, xato bo'lmas. Chunki uning fikrlari, qarashlari ko'pda Gasprinskiy tutgan yo'lga, olib borgan ishlariga muvofiq tushgan. Bu holni Behbudiyning o'zi ham maqolalarida tilga oladi. Nemis olimasi professor Ingeborg Baldauf ta'kidlashicha, Behbudiy Gasprinskiyning "musulmon jamiyati ijtimoh eshiklarini lang ochib, yaxshilik tomon yuz tutadi, hozirda hukm surib turgan bid'at, xurofotdan xalos bo'ladi" degan fikrlarini jon-dildan ma'qullar, o'zi ham shu fikrda edi. Behbudiy Turkiston aholisini ma'rifatli, bilimli qilishda juda sarmahsul, sarmazmun faoliyat olib bordi. Yana Hoji Muin so'zlari bilan aytadigan bo'lsak, "Behbudiy afandi... qo'lig'a qalam olib, ...Turkistonning yangilik va yuksalishig'a hormay-tolmay, talashib-tortishib xidmat qilg'on birdan-bir muharrir va yo'l boshchi" edi. Ushbu faoliyatining eng muhim bir qismini jurnalistlik, gazetachilik tashkil qiladi. U bir qancha vaqtli matbuot nashrlarini chiqarish bilan birga, "Xurshid", "Tujjor", "Haqiqat" (keyinchalik "Shuhrat") kabi mahalliy gazeta va jurnallarda ishtirokidan tashqari Kavkaz, Qrim, Volgabo'yi musulmonlarining vaqtli nashrlarida ham faol qatnashib turgan. "Behbudiy afandi, yozadi Hoji Muin, Kafkaz, Totoriston va Turkistonda chiqqan matbuotda doim adabiy, ilmiy, ijtimoiy va siyosiy maqolalar yozib turar edi."

Behbudiy jami 18 ta vaqtli matbuot nashrlarida faol qatnashgan va jami maqolalarining soni 200 ga yaqin bo'lgan. Hoji Muin ko'rsatgan bu nashrlar orasida Turkistondan tashqarida nashr qilingan "Tarjimon", "Vaqt", "Sho'ro", "Tirik so'z", "Ulfat", "Irshod", "Toza hayot" kabi o'z davrining mashhur gazeta va jurnallarini ko'rishimiz mumkin. Behbudiy maqolalarning aksariyati Turkiston maktab-madrasalarining islohi, bu borada qilinayotgan sa'y-harakatlar haqida edi. "Behbudiy maqolalarining ko'bisi muhim mavzularda yozilg'on bo'lub, hanuz eskirgan emas va bu kunlarda ham biz uchun dasturulamal bo'laturg'on foydalik so'zlardur", deb yozadi o'z vaqtida Hoji Muin. Masalan, uning "Tarjimon"dagi "Turkistonda maktab lisoni" (1909-yil, 14-, 21-sonlar) maqolasi "...maktab lisoni tahsilasi bobinda bahs..." bo'lib, bunda Behbudiy Turkistondagi maktablarda tahsil bir tillik emas, bir necha tillik bo'lishini yoqlab chiqqan edi.

O'zbek, turk, tatar, ozarbayjon, eron, arab uyg'onish harakati vakillari bir-birlari bilan matbuot orqali har doim aloqa o'rnatib borishgan. Turkiston matbuoti nashrlarida uchrovchi iqtiboslar ham bu munosabatlarning bir dalili bo'la oladi. Aslida, rus va xorij matbuotidan iqtiboslar berib borish mahalliy matbuot uchun senzura o'rnatgan talablardan biri bo'lgan. Ko'pchilik muharrirlarning matbuot ochishga ruxsat olishi uchun tayyorlagan dasturlarida mana shu band ham qayd etib o'tilgan. Behbudiyning o'zi ham muntazam ravishda tashqi davriy nashrlar bilan tanishib borganidek, "Oyina" uchun ulardagi eng ahamiyatli xabarlardan iqtiboslar olgan. "Tarjimon", "Vaqt", "Yulduz", "Saboh", "Quyosh", "Chehranamo", "Al-Hilol", "Sho'ro", "Mulla Nasriddin", "Islom majmuasi", "Siroj ul-axbor" kabi vaqtli matbuot nashrlaridan keltirilgan iqtiboslarni jurnalning deyarli hamma sonida kuzatish mumkin. Ushbu ko'chirib bosilgan materiallarni quyidagi yo'nalishlarga ajratib ko'rsatish mumkin: **1. Ta'lim va maorif mavzusidagi iqtiboslar.** Bu mavzudagi ko'chirma materiallarda chet o'lkalarda joriy qilingan ta'lim tizimi haqida ma'lumotlar, olib borilgan yoki o'tkazilayotgan islohotlar, maktab va maorif ishlariga ko'proq urg'u beriladi.

2. Musulmonlar hayoti aks etgan mavzulardagi iqtiboslar. Turli o'lkalardagi musulmonlarning hayot tarzi, ularga bo'lgan munosabat, din ahkomlari, shariat peshvolari, muqaddas qadamjolar, dunyo musulmonlari hayotidan lavhalar aks ettirilgan maqolalar shular jumlasidandir.

3. Harbiy-siyosiy mavzudagi iqtiboslar. Bu turdagi iqtiboslarni harbiy-siyosiy yangiliklar, muxolifatlar, muhorabalar, islohotlar yoritilgan maqolalar tashkil etadi. Bu mavzudagi iqtiboslar jurnalda kamchilikni tashkil etadi. Iqtiboslar, albatta, muhim ma'noga ega mavzulardan tanlangan. Mavzu ko'lamini jihatidan aytish kerakki, iqtibos sifatida, ta'lim va musulmonlar hayoti aks ettirilgan maqolalarga murojaat qilingan. Misol uchun, "Siroj ul-axbori afg'oniya" dan keltirilgan "A'molimiz yoinki murodimiz" iqtibosi to'y, bazm, ma'raka masoriflari haqida. Unda odamlar o'zlari yemay-ichmay to'plagan pulini to'yga sarflashi, qarz ko'tarib to'y berishi va oqibatda qarzdin qutulish uchun joyini, bog'ini, hatto ko'rpa-to'shak, kiyim-kechaklarni sotib xonavayron bo'lib yurishlari devonalik deb baholangan: "...Oy, bu nima? To'g'risi bir nav' devonalik emasmi? Subhanolloh, qarz qilib xalqg'a osh bermoq aqlsizlik emasmi?" Bu mavzu matbuotda eng ko'p bahslarga sabab bo'lgan va ko'p bor yozilgan masalalardan hisoblanadi. Behbudiy bu iqtibosni keltirish bilan ushbu isrofgarchilik, dabdaba va ongsizlikning Turkistondan boshqa hududlarda yashovchi musulmonlar orasida ham avjga chiqqaniga ishora qilmoqchi bo'lgan. Bu iqtibosning kimga mansubligi aytilmagan. "Oyina" iqtiboslarni, ko'pincha, muallifsiz beradi. Sababi, bu anonimlik muallifni va muharrirni "tashvishdan forig' qiladi", deb hisoblangan. Bundan tashqari, biror iqtibosning jurnalda qaysi munosabat bilan qayta chop qilinayotgani borasida idoraning izohlari uchramaydi. Muqoyasa uchun "Tarjimon" va "Oyina" ning iqtibos berish tartibini olib qaraydigan bo'lsak, Gasprinskiy o'z gazetasida qayta bosayotgan iqtibosning manbasi, nashr yili va sonigacha ko'rsatib, kirish yoki so'ngso'z sifatida izoh ham yozib o'tadi. "Oyina" jurnalida bu kabi iqtibosning dastlab e'lon qilingan yili va sonini, izohini berish esa an'ana tusiga kirmaganligini ko'ramiz. Shu bois iqtiboslarning birinchi varianti bilan qiyoslab tekshirish imkoni bo'lmadi. Lekin "Oyina" bilan tashqi davriy nashrlarni uslub va til jihatdan tekshirish maqsadida, ularni umumiy aspektda qiyoslab o'tildi. Xususan, jurnalda bosilgan iqtiboslarning katta ulushini tatar matbuotidan olingan ko'chirmalar tashkil qiladi. Til jihatidan ular "Oyina" tanlagan "o'rta sheva" ga nisbatan mos kelgan, deb aytish mumkin.

Iqtiboslar o'zga kishining fikrlari bilan ta'sir o'tkazish maqsadida qo'l kelgan. Ya'ni Turkiston musulmonlariga qardosh xalqlarning ibratli ishlaridan namuna sifatida ko'rsatish, birodarlari hayotidagi muhim voqealardan xabardor etib turish, ularning fikri bilan tanishtirish kabi maqsadlar iqtibos qo'llashning asosiy sabablaridan biri bo'la oladi. "Oyina" jurnali ahamiyatga ega mavzularda iqtiboslar e'lon qilgan. Shu bilan bir qatorda, jurnaldagi iqtiboslarning tadqiqi "Oyina"ning tashqi nashrlarga munosabati va aloqalarini o'rganish uchun yo'l ochadi. Behbudiy o'zining publitsistik faoliyati orqali xalqni birdamlikka, ma'rifatparvarlikka targ'ib eta olgan buyuk shaxsdir.

References:

1. Tarixning noma'lum sahifalari. Toshkent-2013.
2. Jadidlar to'plami. Mahmudxo'ja Behbudiy. Toshkent-2022.
3. <https://oyina.uz/uz/book>

